

חפירות אזור, 1960

מאת

מ. דותן

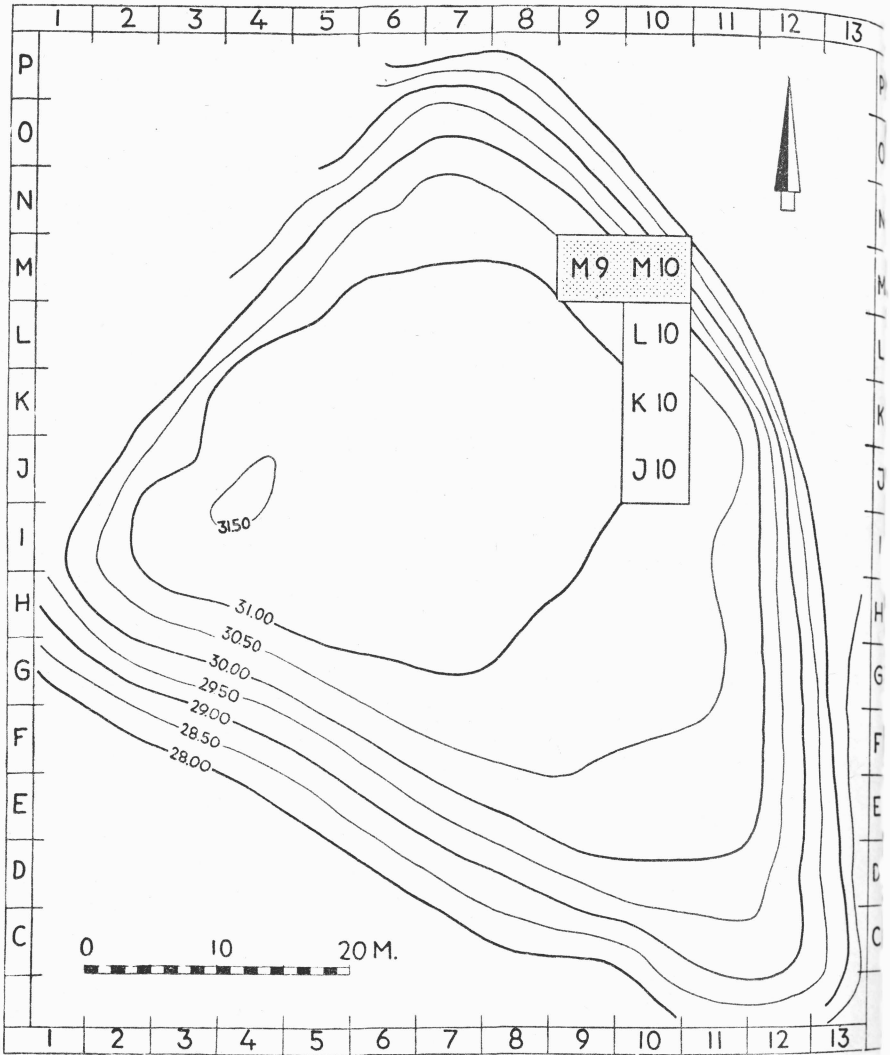
בחודש אוקטובר 1960 ערך אגף-העתיקות עונת-חפירות שנייה בגבעת-כורכר, הסמוכה לכביש הראשי באזור¹. בעונה הראשונה ב-1958 נתגלה במקום ונחפר קטע של בית-קברות, שעיקרו מתקופת-הברזל הקדומה, ששימש לקבורה גם מימי-הביניים ואילך². הפעם נחפר חלק נוסף של בית-הקברות (בשטח של 70 מ"ר, בקירוב) בשוליים המזרחיים של הגבעה (ציור 1)³. מסתבר, שלראשונה השתמשו בשטח-הגבעה לכריית-קברים בתקופה הכנענית המאוחרת. בכמה מקומות נמצאו שרידי-קברים מפרק-זמן זה, שנפ-געו, בדרך-כלל, בעקבות התקנת קברים במקום בתקופת-הברזל הקדומה א', כלי-החרס, שנתגלו כאן, אפייניים הם לסוף תקופת-הברונזה המאוחרת, כגון: "בילביל", פכית-דלייה מקורצפת, קערית מטיפוס "בסיס-טבעת" (ראה לוח א', 1-3). במאה ה"ב לפסה"נ נהפכה הגבעה כולה לשדה-קברים. אפשר לייחס לתקופה זו לפחות שנים-עשר קברים. קיימות כאן שלוש שיטות קבורה:

- א. קבורה רגילה בתוך בורות, שנחפרו בגבעה;
 - ב. קבורה בתוך קנקני-חרס צמודים זה לזה בחלקם העליון;
 - ג. קבורה בתוך ארונות בנויים מלבנים בלתי-צרופות ומכוסים לבנים שטוחות וגדולות.
- בקברים מן הסוג הראשון נמצאו גופות מונחות פרקדן, כשכיווןן

1. בחפירה, שנערכה בהנהלתו של כותב הטורים האלה, הועסקו כ-30 פועלים. השתתפו בה: מר מ. מגידון, ממוזיאון "הארץ"; גב' מ. שפילברג וה"ה י. דן, ע. חריף וי. משורר, תלמידי המחלקה לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית בירושלים; ומר מ. בושרי, מפקח אזורי של אגף-העתיקות. המדידות נערכו על-ידי מר ש. עמית.

2. ראה: ידיעות, כג. תשי"ט, עמ' 68-69; Bull. I.E.J., 8, 1958, pp. 272-274; de la Soc. d'Anthropologie, II, XIe Série, 1961, pp. 79-82

3. זהו המשך השטח, שצוין בדין-חשבון על עונת-החפירות הראשונה כשטח D (ראה הערה 2).

צירור 1

שטחים שנחפרו בבית-הקברות באזור בעונות 1958 ו-1960

מזרח—מערב וראשיהן מופנים למזרח (זהו כיוונם של רוב הקברים מתקופת הברזל באזור). בין הפציה-הליווי נמצאו בעיקר כלי-חרס פלשתיים טיפוסיים. במיוחד מעניין הקבר 56 (ראה לוח ג', 1), שבו נטמן ילד בן 7—8 שנים⁴. על צווארו נמצאה חרפושתית, ועליה מצויר חפסי (Hapy), אֵל הנילוס הגואה, ומסביבו שלושה תנינים (ראה לוח ג', 4). חרפושתית מסוג זה, שעד כה לא נתגלתה כמותה בחפירות בארץ (אף במצרים לא נמצאה זהה לה), היא מימי השושלת ה"ט או הכ' במצרים. נוסף לכך נמצא בקבר זה צמיד-ברזל, שהוא אחד החפצים הקדומים ביותר ממתכת זו בארץ-ישראל.

משאר המציאות בקברים מסוג זה ראוי לציון שבר של קערית, המעוטרת מבחוץ בדגם ראדיאלי משהו, ומבפנים — בדגם מעורב פלשתי ומצרי (לוטוס מסוגנן; ראה לוח ג', 5).

בקברים מן הסוג השני, כדוגמת הקבר 86 (ראה לוח ג', 3), נמצאו השלדים בתוך שני קנקנים צמודים זה לזה. זו היא שיטת-קבורה נדירה בארץ⁵.

המעניין ביותר בין סוגי-הקבורה, שאפשר לייחסם למאה ה"ב, הוא הסוג השלישי. בתוך הקרקע הותקנו ארונות-קבורה מלבניים מלבנים בלתי-צרופות, שהונחו על צלען הארוכה וכוסו בלבנים גדולות. כלי-החרס המועטים, שנמצאו בקברים אלה, הם ללא ספק מהשלב המאוחר של הקירא-מיקה הפלשתיית. טיפוס-קברים זה אינו ידוע בארץ, והוא דומה במקצת לקבר-רים, שנתגלו בתל-אל-יהודייה, והם מימי השושלת הכ"ב⁶.

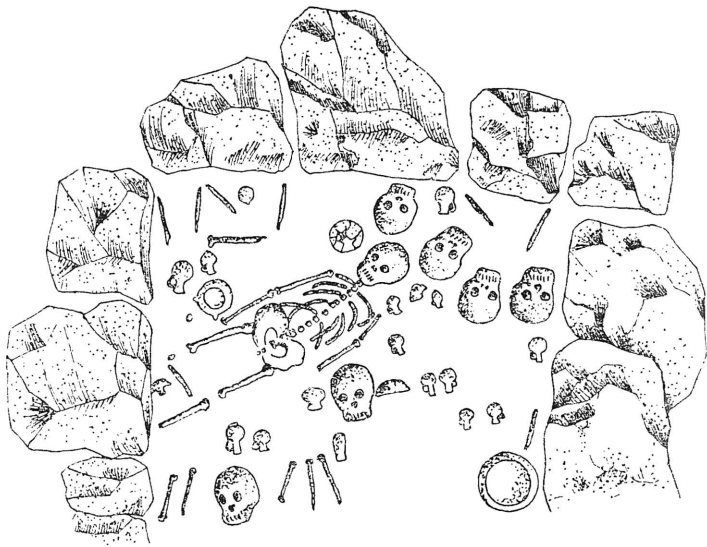
הקבוצה הבאה כוללת קברים, שאפשר לייחסם למאה ה"א לפסה"ג. חשיבות מיוחדת נודעת לסוג של קברי-שריפה (cremation burials). קבר אחד מסוג זה (מס' 63) נחפר בשלמותו, ועיקרו מבנה-אבן מרובע בגובה של מטר, בקירוב. במרכזו שקוע קנקן-חרס גדול, ומשני עבריו — כמה פכים (ראה לוח ג', 2). בתוך הקנקן נמצאו עצמות שרופות של מבוגר וילד, ומעליהן

4. בדיקות אנתרופולוגיות של השלדים נערכות על-ידי ד"ר ה. נתן וד"ר נ. האס, מהמחלקה לאנאטומיה של בית-הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית והדסה.
5. קבר שלם מסוג זה, שאף הוא מן המאה ה"ב לפסה"ג, נתגלה ליד כפרי-הושע ונחפר על-ידי מר א. דרוקס. מעובדי אגף-העתיקות. קיימת הקבלה מסוימת בין קברים אלה לבין הקברים החתיים באלישאר היוק.

6. E. Naville and F. Ll. Griffith, *Mound of the Jew etc.*, London, 1890, pp. 44, 45, Pl. XIV

כלי־מנחה, שכללו, בין השאר, קערית־ברונזה, צפת־חרס ומחסום (mouth-piece) עשוי על־זהב. נקן־הקבורה, ואף כלי־החרס שנמצאו סמוך לו ובתוכו (ראה לוח א', 5—6), זהים עם אלה, שנתגלו בשכבה X בתל־קסילה, ואין ספק בדבר, שטיפוס זה של קבר הוא מהמחצית השנייה של המאה הי"א לפסה"נ. לפנינו כאן הדוגמה העתיקה ביותר של קברי־שריפה מתקופת־הברזל בארץ־ישראל, והיא קודמת לקברים של תל־פארעה, אכזיב, עתלית ועוד, שתחילתן המאה הי' ועיקרן תקופת־הברזל התיכונה.

הקבוצה האחרונה של הקברים היא מהמאות הי'—הט' לפסה"נ. היא מודגמת יפה בקבר 79 (ראה ציור 2). זהו קבר בנוי אבן, שממדיו 2 מ' × 3 מ' /

ציור 2

ציור סכימטי של אחד משלבי הקבורה בקבר מס' 79

בקירוב, וגבהו 1 מ'. הוא שימש כקבר משפחתי או קיבוצי במשך מספר דורות. מחמת הקבורות הרבות, שנערמו אלה על־גבי אלה, אי־אפשר היה להבחין כהלכה בין שלביהם השונים, אך ברי, שהיו כאן, לפחות, ארבעה שלבים. הגופות הונחו בכיוון מזרח—מערב. עם חפצי־הליווי נמנים: כלי־חרס מקומיים, קעריות ופכיות שחורות ואדומות (ראה לוח ב', 1—4), כלי־חרס

קיפריים או קיפרו־פיניקיים מסוג הכלים "הלבנים המצוירים" ומסוג "שחור על-גבי אדום" (ראה לוח ב', 5—8). יש לציין כמה כלים זעירים, כגון כלי דמוי־פיכסיס וקעריית בעלת ידית־בריה גדולה, שלא היו ידועים עד כה במחזור כלי־ההרס של התקופה.

משאר הממצאים של אותו הקבר ראוי לתשומת־לב חותם בצורת חרוט עשוי ברונזה, המסתיים בהלקו העליון בגליל מנוקב, ועל החותם חקוקה דמות־חיה. במפלס העליון של הקבר נמצאו פכית מטיפוס קיפרו־פיניקי בעלת שפה שטוחה ורחבה וסיכת־פריפה; שני חפצים אלה, הקובעים את השלב הסופי של הקבר, תאריכם אינו קודם לראשית המאה ה' לפסה"נ. מן הממצאים בשטח בית־הקברות, שאין בידנו לייחסם בוודאות לקבר מסוים, ראוי לציון סקאראבואיד עשוי אבן שחורה, שעל פניו הרוחה דמות של סוס דוהר עם איש מחזיק ברסנו, ומעליו גריפון מכונף בעל פני־תן. לגבו של הסקאראבואיד צורת ראש של כושי בעל תסרוקת מיוחדת (ראה לוח ג', 7). הקבלות די־קרובות לכך נמצאו בארץ בשכבה VIII בתל־קסילה, ואילו במצרים — בין הסקאראבואידים של השושלות ה"ה—כ"ו⁷. כן כדאי להזכיר שני משפכים עשויים חרס, בעלי פיות מהודקות, ששימשו ליציקת נחושת נוזלת (ראה לוח א', 4).

בתוך אחד הקברים נמצא קנקן מן הטיפוס, שאפשר לייחסו למהצית השנייה של תקופת־הברזל התיכונה. מקבר זה, שנפגע לפני החפירה, הוצא קנקן אחר בעל צורה דומה במקצת, שעליו היתה חרותה כתובת בכתב עברי קדום (ראה לוח ג', 6)⁸. אין הקבלות מדויקות לכך זה בארץ; אולם נראה, שהוא מן המאה ה' והמהצית הראשונה של המאה ה' לפסה"נ. כד כמעט זהה נמצא בקפריסין, והוא מתחילת התקופה הקיפרו־ארכאית⁹.

הכתובת, שנחרתה לפני צריפת הכד, היא: ל ש ל מ י. המיוחדת בין האותיות היא האות ש"ן, הכתובה בצורה דומה לזו המופיעה לראשונה בכתב העברי המרובע. הייגו, בימי שיבת־ציון. יש לשער, שזו היא הדוגמה הקדומה ביותר של האות ש"ן בצורה כזו בכתובת עברית. אותה אות מופיעה בצורה

W.M.F. Petrie, *Buttons and Design Scarabs*, London 1925, Pls. IX, 7

Nos. 302—305; XV, No. 1009

8. ניתוח מפורט של כתובת זו יפורסם ב־ *Atiqot*, III, 1961 (בדפוס).

E. Gierstad et al., *The Swedish Cyprus Expedition*, II, Stockholm 1935, p. 195

זהה, אמנם לעתים נדירות, בכתובות ארמיות מסוף המאה הז' ובכתובת משנת 571 לפסה"ג¹⁰. ובאשר לשם — נראה הדבר, שהוא קיצורו של "שלמיה" או "שלמיהו", שהיה רווח מאוד בסוף תקופת ממלכת־יהודה ובתחילת ימי הבית השני. אולם לא מן הנמנע הוא, שלפנינו שם של איש, בן אחד העמים, שישבו בתקופה זו על חוף־הים.

סיכום

בית־הקברות באזור הוא אחד העשירים ביותר מתקופת־הברזל בארץ־ישראל, ותחילתו בתקופה הכנענית המאוחרת ב'. קברים מפרק־זמן זה נפגעו על־ידי הפלשתים, שהקימו כאן את בית־הקברות שלהם. מבחינת הקירא־מיקה אפשר לייחס בוודאות לפלשתים, לפחות, את הקברים מהצורה הרגילה (א), וכנראה גם את הקברים הבנויים לבנים. הבדיקות האנתרופולוגיות, שנערכו עד כה, מעידות, שהגולגלות בקברים אלה הן ברובן בראכיקפאליות¹¹. באמצע המאה הי"א עדים אנו לשינוי מוחלט בשיטת־הקבורה. קברי־שריפה שכיחים במאות הי"ב והי"א ביוון, באיי הים האגאי ובסוריה (חמה)¹². מסתבר, שאפשר לתלות את מציאותם של קברי־השריפה באזור בהופעת אלמנט אתני חדש, הידוע מאותו פרק־זמן מתוך התרבות הקיראמית ביישובי הסביבה, כגון תל־קסילה ותל־ג'רישה¹³. לפי כלי־החרס זו היא התקופה הלאחר־פלשתית, אולם הטרומ־ישראלית.

לאחר־מכן מופיעים קברים מסוג חדש, שזמנם הוא המאה הי' לפסה"ג. נראה הדבר, שאזור, שבתחילת תקופה זו היתה שייכת לממלכה המאוחדת, נכללה בתקופה מאוחרת בתחומה של ממלכת־ישראל הצפונית, או היתה נתונה, לפחות, להשפעתה. מתוך ממצאי עונה זו יש להסיק, שהוסיפו לקבור

10. Syria, 37, 1960, pp. 112–113.

11. הגולגלות, שנמצאו בעונת 1958 ושאפשר לייחסן ברובן למאות הי"ב והי"א לפסה"ג, הן בראכיקפאליות (אלפיניות או ארמנואידיות). ראה: D. Ferembach, Bull. Mém. Soc. Anthr., 1961, pp. 79–91. אף רוב הגולגלות, שנמצאו בעונה השנייה ושניתן לייחסן למאה הי"ב, הן בראכיקפאליות.

12. ראה דיון כללי: H.L. Lorimer, *Homer and the Documents*, London 1950, pp. 103–110; P. J. Riis, Hama, *Les Cimetières à Crémation*, Kopenhagen 1948, pp. 37 ff.

13. ב. מיזלר, החפירות בתל־קסילה, ארץ־ישראל, א, תשי"א, עמ' 58.

כאן מתים במשך המאה ה'י, ואף בתחילת המאה ה'ט. יש אפוא יסוד מבוסס להנחה, שבכל אותה תקופה היה קיים במקום יישוב ישראלי. הכתובת העברית על כד־קבורה מעידה, כנראה, על יישוב יהודי אף בסוף המאה ה'ז, או במחצית הראשונה של המאה ה'ו. ייתכן כי אזור נכללה בממלכת־יהודה עוד בימיו של יאשיהו, וכן גרו בה יהודים אף בימי השלטון הבבלי.